

Byggnadsminnesförklaring av fabriksanläggningen Lithografen på fastigheten Flöjten 1, Östra Promenaden 7, Norrköping

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Länstyrelsen förklarar med hänvisning till bilagda byggnadsbeskrivning och med stöd av 3 kap 1 § lagen (1988:950) om kulturminnen mm bebyggelsen på fastigheten Flöjten 1, Norrköping, som byggnadsminne. I samband härmed meddelar länsstyrelsen följande skyddsföreskrifter enligt 3 kap 2 § nämnda lag.

1. De byggnader som på bifogad karta markerats med A - B med sammanbindande murar får inte rivras eller till sitt yttre ombyggas eller på annat sätt förändras.
2. Ingrepp får inte göras i fabriksbyggnadens och flyglarnas stomme (A).
3. Den ursprungliga öppna planlösningen med synlig betongstomme i fabriksbyggnaden med flyglar (A) får inte ändras. Betonggolven i salarna och i trapphusen skall bevaras synliga. Nätinklädningen kring hisschakten skall bevaras. Ursprunglig beläggning med asfalt och makadam på taket till den sydöstra delen av byggnad A skall behållas. Där ursprungligt refflat fönsterglas finns kvar skall det behållas.
4. Det på kartan med streckprickad linje avgränsade området skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. Eventuell förändring skall ske i samråd med länsstyrelsen.
5. Underhållsåtgärder på byggnaderna skall utföras i samråd med länsstyrelsen och på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet skall utföras med hänsyn till de material och de metoder med vilka byggnaderna har uppförts.

Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter kan anses påkallad av särskilda skäl, får länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen mm meddela tillstånd därtill. Enligt 3 kap 21 § nyss nämnda lag tillämpas detta beslut även om det överklagas.

Bilaga situationsplan.

FASTIGHETSUNDERHÅLL

I samband med ordinarie fastighetsunderhåll bör fasadernas putspartier återställas till ursprungligt utseende avseende ytskikt och kulör. Ursprungligt valv vid porten till fabriksgården bör återuppbyggas. På sikt bör fönstren återställas till ursprungligt utseende genom att de utvändiga aluminiumprofilerna avlägsnas. Entrédörrar av metall bör ersättas med dörrar av trä lika originalen. Senare tiders invändiga tillägg av ventilationstrummor, elkablar och mellanväggar kan successivt tas bort om de inte behövs för pågående verksamhet. Den ursprungliga bröstningsmålningen i fabriks-salar och trapphus bör återskapas.

REDOGÖRELSE FÖR ÄRENDET

Fråga om byggnadsminnesförklaring av byggnaderna på rubricerad fastighet väcktes 1994-04-10 av bygglovs- och räddningsnämnden i Norrköpings kommun. Fastigheten ägs av Norrköpings Kommuns Fastighetsbolag.

Länsstyrelsen har remitterat förslaget om byggnadsminnesförklaring och skyddsföreskrifter till Er och Norrköpings kommuns bygglovs- och räddningsnämnd, Riksantikvarieämbetet, Arkitekturmuseet, Stadsmuseet i Norrköping och Länsmuseumet. Bygglovs- och räddningsnämnden har gjort några påpekanden, som har beaktats inför beslutet. Övriga har tillstyrkt förslaget om byggnadsminnesförklaring och skyddsföreskrifter.

MOTIVERING TILL BYGGNADSMINNESFÖRKLARING

Den lithografiska tryckeriverksamheten Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping utvecklades i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till ett storföretag. En ny större fabriksbyggnad behövdes. I kvarteret Flöjten vid Östra Promenaden uppfördes 1909-1911 den nya lithografbyggnaden på obebyggd mark utanför centrala staden. Huvudbyggnad med flyglar mätte 250 meter och fabriksytan var 17 000 m².

Fabriksbyggnaden Lithografen är en enhetligt gestaltad industribyggnad med arkitektur av hög klass. Den uttrycker monumentalitet i enlighet med tidens sätt att bygga fabriker, men också nyskapande genom byggnadens generella karaktär med geometriska byggnadskroppar i assymmetri. Byggnaden kan stå som en

symbol för industrisamhället i början av 1900-talet. Arkitekten Carl Bergsten var framstående och hade utblickar i Europas arkitektur. Han ritade här en av landets första fabriker helt med betongskelettkonstruktion. Materialval och hantverkskvalitet i utförandet är också av hög klass. Detaljerna i fasaderna är mycket genomarbetade med t ex mönstermurning. Övriga detaljer är t ex granitbalustrad vid kontorsentrén med företagets symbol jordgloben utförd i granit.

Trots moderna tillägg i fasaden har exteriören ursprunglig och välbevarad karaktär. Fabrikssalarnas ursprunglighet kan avläsas även om tillfälliga mellanväggar och ventilationstrummor mm har tillkommit. De stora glasade väggpartierna på båda långsidorna gör lokalerna ljusa. Byggnaden är en föregångare till funktionalismen och "Daylight Factory".

Maskinerna från den lithografiska epoken är bortmonterade, men fabriken visar ändå med de öppna salarna det rationella arbetssättet för byggnadstiden. Transporterna skedde både horisontellt med hjälp av de stora öppna ytorna och via en transportgång i bottenvåningen och vertikalt med hjälp av varuhissar och trappor i tornhusen.

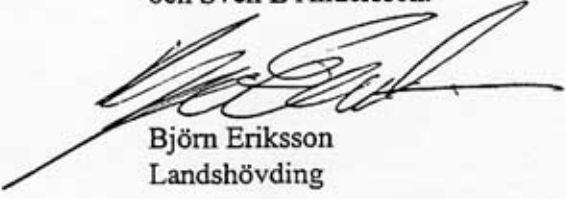
Bebyggelsen på fastigheten Flöjten 1 bevarar egenarten hos gången tids byggnadsskick och är med hänsyn härtill att anse som synnerligen märklig.

HISTORIK OCH BYGGNADSBESKRIVNING i bilaga.

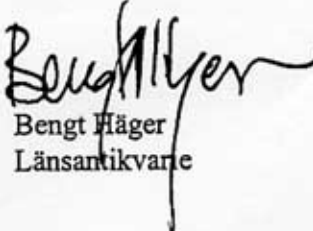
HUR MAN ÖVERKLAGAR

Se bilaga (formulär 131, länsrätten).

I den slutliga handläggningen av detta ärende, i vilket länsstyrelsen i plenum fattat beslut, har förutom föredraganden deltagit länsrådet Magnus Holgersson, chefsjurist Bo Hultström och länsarkitekt Olof Lövmemark. I styrelsens beslut deltog landshövdingen och ledamöterna Bo Pettersson, Lars Olof Torfgård, Lars Wallin, Lars-Erik Johnsson, Hugo Andersson, Johan Andersson, Kristina Bengtsson, Lena Micko, Gunnar Asserhed, Sonia Karlsson samt suppleanterna Carl-Gustaf Mörner och Sven E Andersson.

Björn Eriksson
Landshövding

Bengt Häger
Länsantikvarie

Bilagor

situationsplan
historik och byggnadsbeskrivning

Kopia till

Riksantikvarieämbetet

+ Utredning

Arkitekturmuseet

Östergötlands länsmuseum

Norrköpings kommun, bygglovs- och räddningsnämnden

Inskrivningsmyndigheten, Norrköpings Tingsrätt

Fastighetsbildningsmyndigheten

Fastighetsregistermyndigheten

Överlantmätarmyndigheten

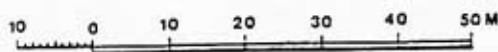
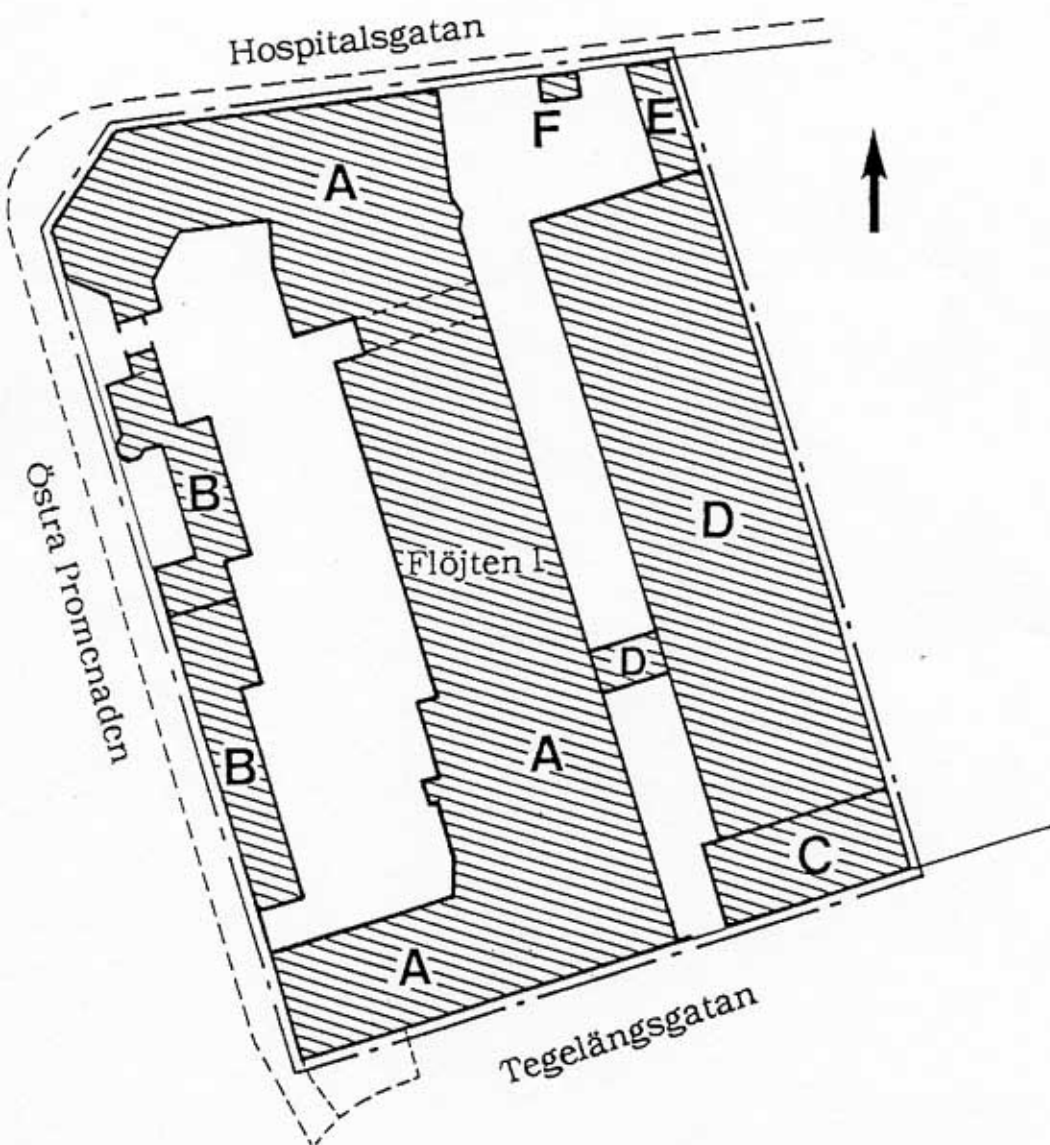
Verksledningens kansli

Rättsenheten

Planenheten

Kulturmiljöenheten

- A = fabriksbyggnad, 1911
- B = portvaktshus och magasin, 1911
- C = lagerbyggnad, 1937
- D = lagerbyggnad, 1947
- E = lagerbyggnad, 1952
- F = nätstation, 1992

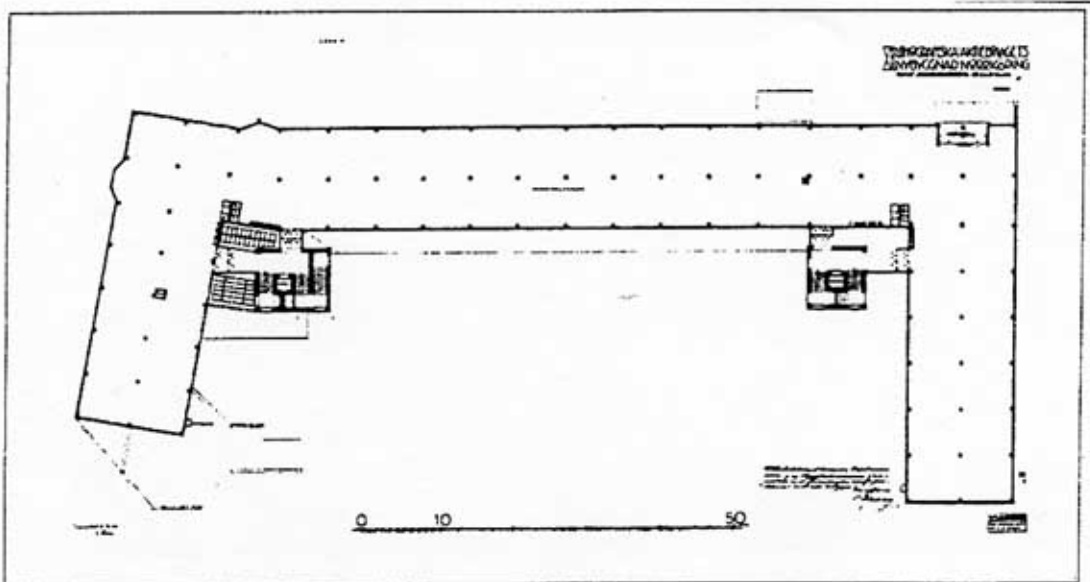
Byggnadsminnesgräns _____

LITHOGRAFEN, NORRKÖPING HISTORIK OCH BYGGNADSBESKRIVNING

Den lithografiska tryckeriverksamheten Lithografiska Aktiebolaget i Norrköping grundades 1858 av Frithiof Åberg och utvecklades i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet till ett storföretag trots konkurrens från nystartade tryckerier. Företaget var under 30 år landets främsta tryckeri. Fabriken startade i kvarteret Tulpan i centrala Norrköping för tillverkning av spelkort. Verksamheten utvidgades med kuvert, etiketter, visitkort, blanketter, påsar osv. En ny större fabriksbyggnad behövdes.

I kvarteret Flöjten vid Östra Promenaden uppfördes 1909-1911 den nya lithografbyggnaden på obebyggd mark utanför centrala staden. Huvudbyggnad med flyglar mätte 250 meter och fabriksytan var 17 000 m².

Fabriksanläggningen består av en huvudbyggnad i fem-sex våningar med två anslutande flyglar i tre-fyra våningar samt källare. Mot Östra Promenaden ligger portvaktshus med vagnbod, stall, garage och magasin. En mur sammanbinder byggnaderna med huvudbyggnadens flyglar. Fabriksgården planerades med gräsmatta, träd och buskar. Anläggningen har borgkaraktär genom sin kringbyggda gård, slutna murväggar och två trapporn. Fönstren i huvudbyggnaden är parställda och placerade i rader, vilket förstärker ett horisontellt och vilande uttryck.

Lithografen, huvudbyggnad och flyglar (A). Utdrag ur L. Brunnström, Den rationella fabriken

Huvudbyggnaden med flyglar är uppförd som en betongskelettkonstruktion med stomme av armerad betong med utfackningsväggar med rött, hårdbränt fasadtegel eller grovputs. Taket är ett flackt sadeltak utan takfot, utfört med håltegel och armerad betong, som täcktes med asfalt och makadam. Portvaktshuset är uppfört med bärande väggar av tegel och träbjälklag. Taket är brutet och klätt med glaserat tegel.

Fabrikssalarna utrustades för tillverkning av företagets olika produkter med t ex gravyr- och präglingsavdelning, stentryckeri och bokbinderi. I källarvåningen fanns förvaringslokaler för litografiska stenar, snickarverkstad och smedja samt en transformatorstation och ett ångpannerum för 9 koksugnar för ett i Sverige nytt uppvärmningssystem för hela anläggningen med varmluft, ånga och pumpvarmvatten. Färgstämpningsavdelningen låg också i källaren. Källaren är utgrävd ett par meter utanför den västra huvudfasaden och påbyggd med en våning.

Innanför utbyggnaden, i bottenvåningsplanet, löpte en transportgång som hade förbindelse med hissarna, flyglarna och dåtidens expeditionslokaler och lager samt portvalvet där lastning skedde. Kontoret och gravyr- och präglingsavdelningen låg i vardera flygeln i samma plan.

I våningen 1 tr fanns kuvert- och påsfabrikerna. I kuvertfabriken satt de anställda, som främst var kvinnor, i rader vid sina maskiner med transmissioner från taket.

Våningen 2 tr innehöll stentryckeri och bokbinderi och i våning 3 tr fanns förutom kontorsboksfabrik och lyxpåsfabrik också bokbinderi.

Den översta våningen på huvudbyggnaden, 4 tr, innehöll fabriker för askar och spelkort. Vid det södra trappornet finns en våning 5 tr, som var gummeringsavdelning.

En grupp företag med namnet Sveriges Litografiska Tryckerier SLT, ESSELTE hade etablerats 1913 och koncentrerat förpackningsproduktionen till Norrköping 1949.

ESSELTE förvärvade Lithografen i början av 1960-talet och namnet ändrades till Esselte Pac AB. 1972 var det åter dags att expandera och flytta verksamheten till en ny byggnad, uppförd i två etapper, nu i en våning om 23 000 m², på det moderna fabriksområdet Ingelsta. Den lithografiska företagsutvecklingen hade lett till att nya maskiner måste köpas. De gamla i Lithografen monterades ner och såldes. Idag ägs byggnaderna av Norrköpings kommun och används som industrihotell och arkiv. Bl. a. bedriver Brahe tryckeriverksamhet och sortering av skänkta kläder.

Vid sekelskiftet 1900 fanns inte en tydlig överensstämmelse mellan funktionen i fabriksbyggnader och den arkitektoniska formen. Motiven till formspråket hämtades i stället från medeltiden och renässansen, från slott, borgar och palats. Företagens soliditet framhövdes genom monumentalitet i fasaderna. Arkitekten Carl Bergsten, som ritade Lithografen, har uttryckt företagets soliditet, men formspråket är även nyskapande genom att geometriska former och volymer i byggnadskropparna är assymmetriskt placerade, vilket ger en rytm och en intressant rumsbildning.

Bergsten hade under en studieresa påverkats mycket av tysk och österrikisk fabriksarkitektur, bl a av Peter Behrens' arbeten. Det kan avläsas i Lithografens fasad i spelet mellan murytor av tegel och putsade och glasade ytor. Fabrikssalarna är stora med mittpelare och, från början, utan mellanväggar, vilket erbjöd flexibilitet vid produktionen.

Carl Bergsten (1879-1935) föddes i Norrköping, där han fick sina första arkitektuppdrag bl a i samband med Norrköpingsutställningen 1906. Han är en nationellt erkänd arkitekt med verk som Liljevalchs konsthall och Hjorthagens kapell, båda i Stockholm.

Hans arkitektur väckte uppmärksamhet genom dess geometriserande stil, wienerstilen, som skiljde sig från den böljande jugendstilen på kontinenten i övrigt. För Norrköping ritade han S:t Olofsskolan och Skandinaviska Banken i en slags radikal modernism, där han sammanfogade wienerstilen med modern svensk tegelbyggnadskonst.

Vid tiden för Lithografens tillkomst sammanväver Bergsten olika arkitekturstilar, som traditionell klassicerande stil, nationalromantik och jugend.